

XIX - 1

WESTERHEEM

AWN

OPGRAVINGS- EN VONDSBERICHTEN

Gaarne toezending aan H. J. Calcoen, Driehuizerkerkweg 22, Velsen, van krantenberichten en verder van alle gegevens, welke de lezers op andere wijze ter kennis komen.

In deze rubriek worden de volgende periodes bij de resp. desbetreffende berichten aangegeven. Paleolithicum (P), Mesolithicum (M), Neolithicum (N), Bronstijd (B), IJzertijd (IJ), Romeinse tijd (R), Volksverhuizingstijd (+ Merovingische tijd) (V(+ M)), vroege Middeleeuwen (vME), late Middeleeuwen (IME), Zestiende eeuw en later (ZEI).

Indien niet anders vermeld, zijn de hier volgende berichten — meest in iets verkorte vorm — ontleend aan: Nieuwsbulletin K.N.O.B., Archeologisch Nieuws, afl. 5/6, 1970.

BAARDERADEEL (Fr.) IME.

Tijdens herbouw van een afgebrande boerderij tussen Wieuwerd en Bozum, werden op een diepte van ca. 1,5 m enkele vondsten gedaan. Een eenrijige, van dekplaten voorziene en met bronzen nieten in elkaar gezette benen kam, lang 15,3 cm, met grove en fijne tanden; een grote slagrand van een wild varken en een ijzeren haakmes. De kam dateert deze vondsten in de 12—13de eeuw. De vondst bevindt zich thans in het Fries Museum. (*Fries Museum, Leeuwarden — B.A.I. Groningen. G. Elzinga.*)

DALFSEN (Ov.) IME.

Bij een ontzanding te Oudleusden werden, onder het 80 cm dikke esdek, in het gele zand donker gekleurde kuilen aangetroffen. Zij hadden een onregelmatige vorm en soms doorsneden van enige meters. Hierin werden veel laat-M.E. scherven gevonden, hoofdzakelijk van kogelpotten (w.o. èen met diam. van slechts 6 cm) en Pingsdorf aardewerk. Dit laatste met oranje-bruine verfspatten, geknepen bodems, omgeslagen rand, plat oor en tuit. Het vondstcomplex ligt in de halve ring van gewaarde erven van de marke Leusen. (*R.O.B. Amersfoort. A. D. Verlinde.*)

DALFSEN (Ov.) N.

Bij een ontzanding te Oosterdalfsen nam ons lid, de heer R. van Beek in een profiel enige donkere plekken waar, die houtskool en sporadisch vuursteensplinters bevatten. Doorsnede van de kuilen: een halve meter of minder; betekenis en datering niet duidelijk. Later werd in geroerde grond terplaatse een aantal scherfjes van de klokbeker-cultuur aangetroffen, w.o. een scherp met afgeschuinde

binnenrand, twee met horizontale groeflijntjes en èen met kerfspatelsversiering (type 2 Ib?). Op deze scherp bestaat de versiering uit een zone, opgevuld met scheef geplaatste lijntjes; daaronder een scheve kerfspatellijn, die deel lijkt uit te maken van een wijde zigzagversiering. Verder werden nog twee vuurstenen krabbertjes aangetroffen, w.o. een laat-Neolithic „knoop” krabbertje. (*R.O.B. Amersfoort. A. D. Verlinde.*)

DORDRECHT (Z.H.) IME, ZEI.

De opgraving om gegevens over de oudste stad te verkrijgen (uit 1968) werd in 1969 voortgezet. De bebouwing aan de z-zijde van de Tolbrugstraat gaf kleine 17de en 18de eeuwse huizen te zien, loodrecht op de straat, die de opvolgers waren van grotere panden, evenwijdig aan de straat. Van o. naar w. liep de datering op van ca. 1400 tot ca. 1450. Deze waren van baksteen opgetrokken en, gezien de vloerniveau's, meermalen verbouwd. De opbouw van het w. gedeelte van de Tolbrugstraat w.z. kon worden nagegaan. Op ca. 4 m-maaiveld was op een enkele plaats het kalkstenen plaveisel van de eerste aanleg bewaard. Archeol. materiaal hierop en hieronder, klopt met de oudste vermelding van 1409. Het diepste straatniveau lag op de top van een 3,50 à 4 m dik pakket ophogingslagen. Deze strekten zich in w. richting uit tot aan de Varkensmarkt. Dit pakket dateert, gezien de vele vondsten in de afvallagen, van rond 1400. De zware eikehouten schotten in dit pakket, in 't algemeen overeenkomend met de breedte der latere percelen, eindigden op een zeer zware houten beschoeiing, die met zware staanders en een gebreeuwd waterdicht schot „stabboom” werd genoemd (in de 15de eeuw). Deze omsluit de ophoging in

Dordrecht haakvormig, in de vorm van uitgebouwde landhoofden. Dit patroon met de landhoofden is op geen enkele wijze in de huidige percelering bewaard gebleven. Voordat door grondstorting binnen de „stabboom” en tussen de lengteschotten het landhoofd werd gevormd, waren in de rivierbodem verschillende houtconstructies aangelegd. Draagconstructies voor houten platformen boven het water blijft het meest waarschijnlijk. De geulafzetting (rivier-arm?) lag horizontaal op het weggeslagen veen, terwijl de ophogingslagen, zowel binnen als buiten de stabboom een duidelijke helling vertonen. Zeer vele vondsten werd geborgen: vooral ceramiek, leer- en metaalwerk. B.v. met snij- en stempelwerk rijk versierde bladen van zgn. huwelijkschoenen, pelgrims-insignes, metalen speldjes, enz. Het onderzoek, uitgevoerd in samenwerking met de gemeente Dordrecht, zal nog worden voortgezet. (*R.O.B. Amersfoort. H. Sarfatij.*)

EERSEL (N.Br.) R.

Bij het graven van een rioleringsleuf op de Molenakkers werden scherven van Romeins en inheems aardewerk aangetroffen. De vindplaats ligt op ca. 500 m ten n.o. van een reeds eerder bekend vondstgebied op een perceel „de Koppenhoek”. (*R.O.B. Amersfoort. G. Beex.*)

GRAMSBERGEN (Ov.) R, IJ.

Aan de o.-zijde van de Aner Esch werden over een lengte van 40 m, op een diepte van 40—60 cm, direct onder het esdek, inheemse scherven gevonden uit de Romeinse IJzertijd, benevens maalsteenfragmenten en ijzerslakken. Het meeste aardewerk is verschaald met steengruis. Een scherf toont vingerdrukken tegen de buitenrand en op de schouderknik. Een maalsteenfragment van een handmolen is van basaltlava, heeft een diam. van 40 cm en een opening in het midden. De grijze ijzerslakken zijn merendeels fragmenten van een uitgelopen, ijzerhoudend laagje. Een en ander wijst op een nederzetting. (*R.O.B. Amersfoort. A. D. Verlinde.*)

HARDENBERG (Ov.) IME.

Tegenover het kerkhof, ten z. van Hardenberg, werden in een sleuf voor een aardgas-

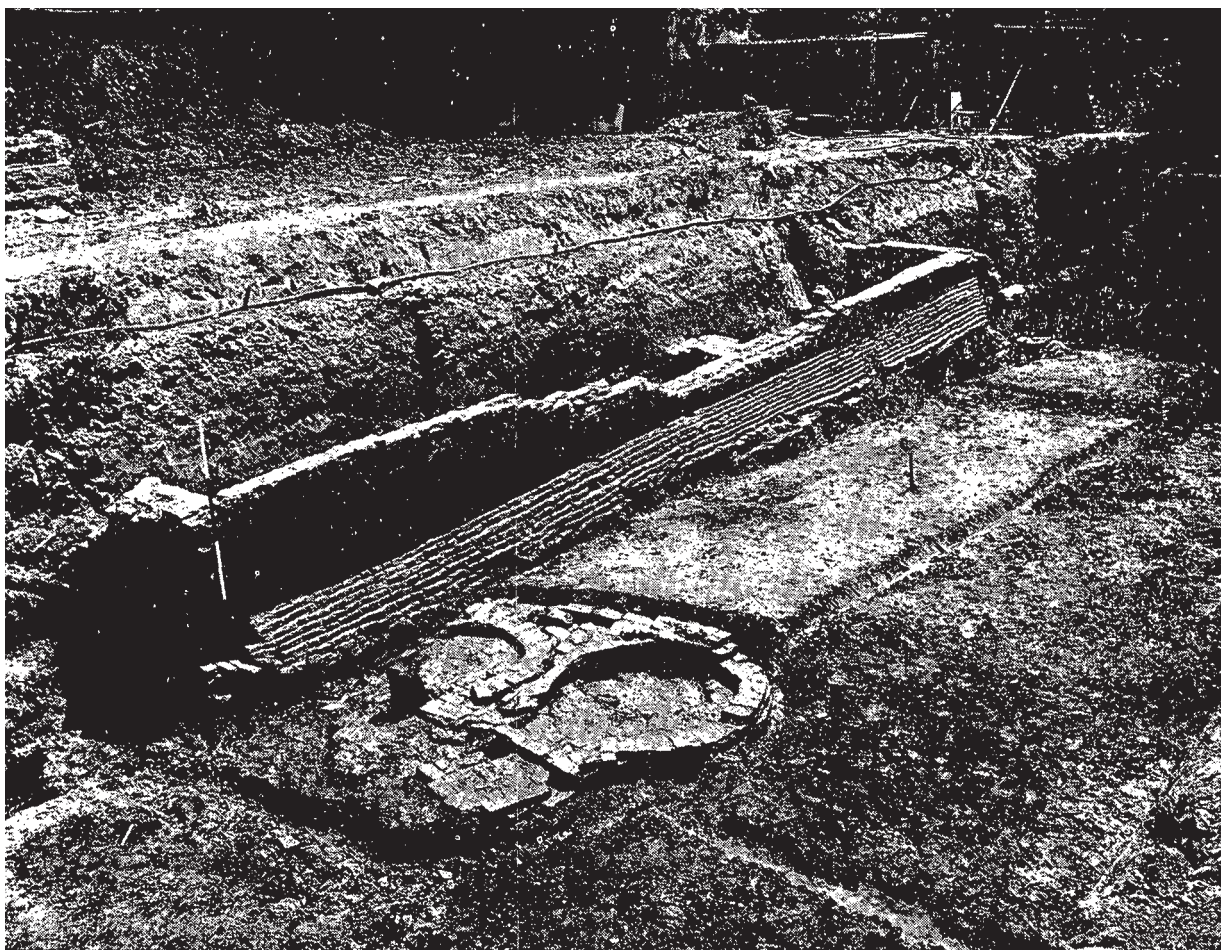
leiding scherven van vroege kogelpotten gevonden. De randscherf van een zakvormige kogelpot heeft onder de rand twee doorboringen, 4 cm uiteen. Ook werden in de sleuf verbrandingssporen aangetroffen op ca. 70 cm diepte. (*R.O.B. Amersfoort. A. D. Verlinde.*)

HARLINGEN (Fr.) ZEL.

In een tuin aan de Voorstraat 42, konden funderingen worden bekeken van een huis dat op 17de eeuwse plattegronden nog staat aangegeven. (thans een van diepe, open tuinen voorzien stadsdeel). Blootgelegd werd een keldertje, binnenwerks 1,45 m breed, met muren van gele baksteen (18 x 8 x 3,5 cm), vermoedelijk eind 16de eeuws. De vloer, op 1,35 m onder het huidige maaiveld had roodbruin en rood geglazuurde plavuizen (14 x 14 cm) in schaakbordpatroon. Onderaan binnenzijde n-muur een plint van groene en gele estnikken (15 x 15 x 2 cm). In het begin van de 17de eeuw is een nu nog aanwezige betegeling met majolica-tegels met bloemvaas-motief aangebracht. Gezien de scherven tussen het voor het dichtwerpen gebruikte puin aanwezig, moet de afbraak van de bovenbouw kort na 1700 zijn geschied. Een onderzoek naar verder muurverloop wordt voortgezet. (*Fries Museum, Leeuwarden — B.A.I., Groningen. G. Elzinga.*)

HEESCH (N.Br.) N, B, R.

Tussen de Hoge en Lage Wijst werden scherven van prehistor. aardewerk en vuursteenafslag gevonden op een smalle, hoge zandrug, in een cultuurlaag op ca. 1 m onder het maaiveld. Bij de vuursteen geen duidelijke gids-artefacten. De scherven vertonen een klok-bekerprofiel; zij waren versierd met dubbele rijen vingernagelindrukken, een soort koren-aarmotief vormend (over de gehele wand tot 5 cm onder de rand). Dit motief komt ook voor op een potbeker uit Speulde en eveneens uit Maarn. Ook op scherven uit Bergharen en bij de klok-bekerheuvel bij Witrijt (op 500 m ten o. daarvan). Hoewel op het verspreidingskaartje van Lehmann (*Helinium 1965, 25*) (nog) geen vindplaatsen beneden de Lek voorkomen, is dit voor pot-bekeraardewerk te Heesch bij Oss niet zo

Fig. 1.

Foto R.O.B.

HET STADSKERNONDERZOEK TE DORDRECHT.

P. Stuurman

Dordrecht; ontstaan en ontwikkeling:

Ontstaan:

De vroegste vermelding van de plek, waar later Dordrecht kan worden gesitueerd, dateert uit de elfde eeuw; er is dan nog geen sprake van een nederzetting, maar van een water, de Thuredrith. Circa 1200 blijkt aan weerszijden van dit water, waarvan de huidige Voorstraatshaven waarschijnlijk nog een restant vormt, een nederzetting ontstaan te zijn, met een op dat moment al min of meer stedelijk

karakter. Er is wel verondersteld, dat zij is gesticht door de graven van Holland op een hen uit hoofde van het stroomregaal (recht van opwas) toebehorende „opwas”, maar bewezen is dit niet; de oudste kern zou dan gezocht moeten worden ten westen van de Voorstraatshaven, van ouds bekend als de zgn. „Poortzijde” (= handelswijk). Hiervoor pleit, dat het geestelijk en bestuurlijk centrum en het grafelijk verblijf in de Poortzijde, nl. aan de oeverstraat Grotekerksbuurt-Groenmarkt-Wijnstraat, gesitueerd zijn. Na korte tijd werd ook de „Landzijde”, ten oosten van genoemde haven, bebouwd.

Zeker is in ieder geval, dat de graven van Holland ca. 1200 een zeer lucratieve tol bezaten in het voor hen economisch en geografisch zo belangrijke Dordrecht, gelegen in het overgangsgebied tussen Holland en Brabant, aan een belangrijke handelsroute. In 1220 ontving de nederzetting stadsrechten.

Ontwikkeling:

Het 13e eeuwse Dordtse stadsgebied grensde in het oosten aan de heerlijkheid van de Merwede, waartoe de landelijke nederzettingen (ambachten) Nieuwkerk en Riedijk behoorden. Eerstgenoemde nederzetting moet waarschijnlijk ter hoogte van de huidige Nieuwe kerk gezocht worden. Het is niet onmogelijk, dat het eerste kasteel van de heren van de Merwede in de onmiddellijke nabijheid van het Nieuwekerksplein gestaan heeft; archeologisch onderzoek ter plaatse naar nederzetting en kasteel zou mogelijk opheldering kunnen brengen.

Dat de latere stad Dordrecht uit twee oude kernen gevormd is, blijkt ook uit het feit, dat er twee parochiekerken waren, de Grote kerk en de Nieuwe kerk. In de late 13e eeuw of in het begin van de 14e eeuw breidt de stedelijke nederzetting zich snel uit en worden de landelijke nederzettingen binnen het stadsgebied opgenomen. De Heren van de Merwede trekken zich buiten de stad terug en stichten daar ± 1335 een nieuw kasteel, waarvan thans nog de overblijfselen aanwezig zijn. Zij worden door de stedelijke overheid schadeloos gesteld met een „gouden handdruk”: Gedurende acht dagen per jaar verkrijgt de schout van de Heren van de Merwede jurisdictie over de stad, hetgeen inhield, dat de in die periode opgelegde boeten aan de Heren van de Merwede toevielen: Het schoutschap van acht dagen.

De belangrijke economische positie van Dordrecht werd in 1299 nog versterkt door de verwerving van het stapelrecht, in 1344 nog met het zgn. Maasrecht uitgebreid: Alle schepen, die Lek, Merwe en Maas afvoeren, moesten hun koopwaren in Dordrecht verhandelen.

De bloei en betrekkelijke rust in de 14e eeuw zetten zich in de 15e eeuw niet ongestoord voort: Het beleg door Jan van Brabant in 1418; de in het begin van de 15e eeuw steeds ongunstiger wordende waterstaatkundige situatie, resulterend in

de St. Elisabethsvloed in 1421; het ten gevolge van de politieke situatie (Hoekse en Kabeljauwse twisten) trage herstel van de ontstane schade en de grote stadsbrand in 1457 tastten de bloei in ernstige mate aan. In de 16e eeuw zette het verval zich in versneld tempo voort en werd Dordrecht overvleugeld door Rotterdam en — vooral — Amsterdam.

In hoeverre bevestigen of weerspreken de gegevens, die het bodemonderzoek tot nu toe heeft opgeleverd, het hierboven geschetste, uit diverse archivalia opgebouwde historische beeld?

Het stadskernonderzoek:

Voorlopige doelstelling:

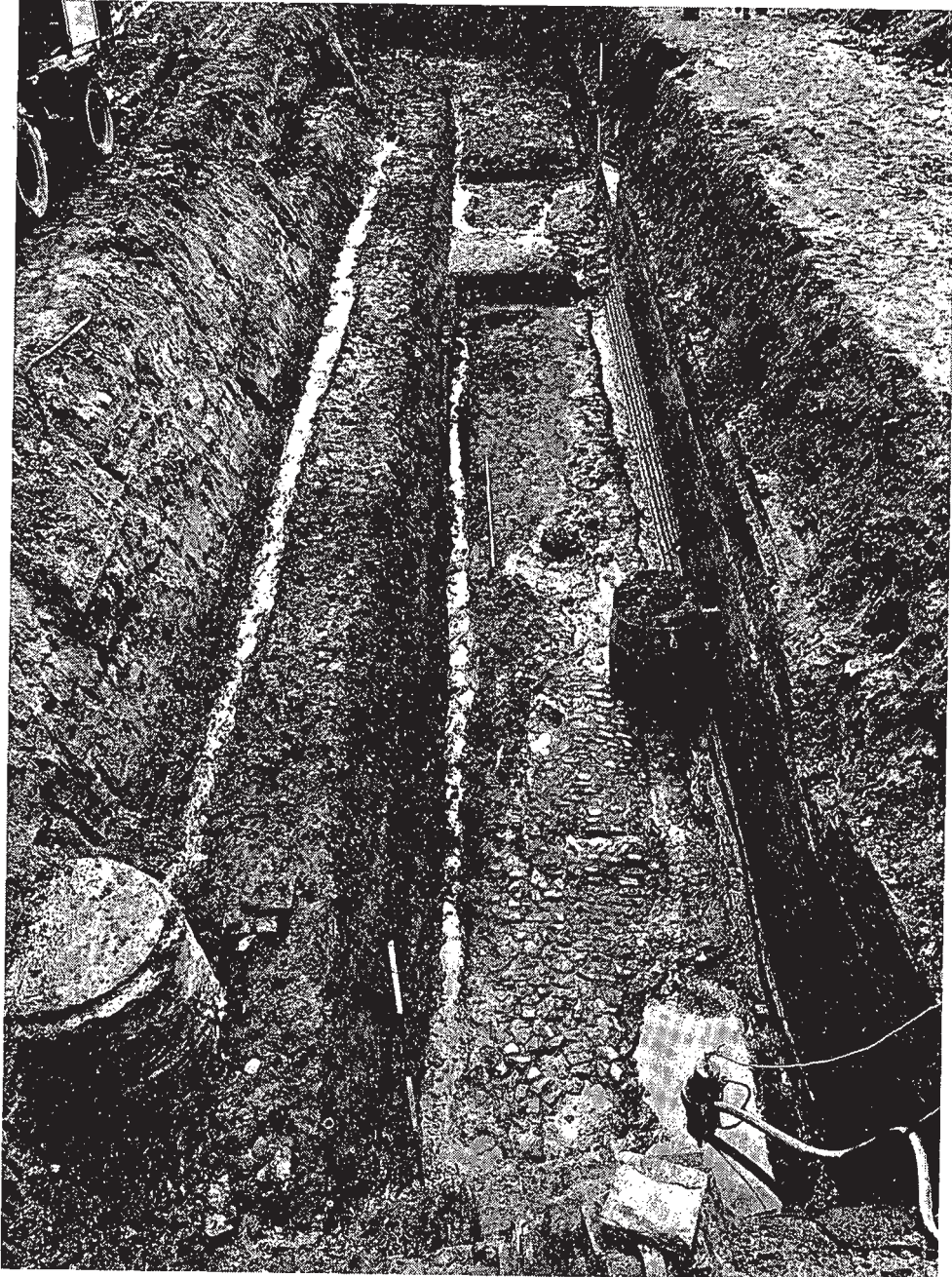
In het kader van de sanering van de Dordtse binnenstad werd in 1968 met een systematisch stadskernonderzoek een begin gemaakt in het stadsdeel ten westen van de Wijnhaven, de zgn. Poortzijde. Een onderzoek van beperkte omvang vond plaats aan de Gravenstraat/hoek Varkenmarkt, terwijl te zelfder tijd begonnen werd met een omvangrijker, in opeenvolgende campagnes tot nu toe voortdurend, onderzoek aan de Tolbrugstraat Waterzijde (= W.Z.). Door middel van een aantal sleuven resp. werkputten, waarvan de eerste loodrecht over genoemde straat werd getrokken, hoopt men inzicht te krijgen in:

1. De ouderdom van de, a.g.v. de sanering tot verdwijnen gedoemde Tolbrugstraat en de aangrenzende bebouwing.
2. De indeling en opbouw van de, parallel aan de Tolbrugstraat gelegen, achtererven van de huizen aan de Groenmarkt.

De ouderdom van de Tolbrugstraat en aangrenzende bebouwing:

De opbouw van de in 1409 voor het eerst genoemde Tolbrugstraat kon worden nagegaan. Zowel van het oudere, oostelijke als van het jongere, westelijke gedeelte bleek op enkele plaatsen het uit vakkundig geschikte brokken kalksteen bestaande plaveisel, waarvan de ouderdom door archeologisch materiaal op en onder het plaveisel omstreeks het begin van de 15e eeuw gesteld kan worden, nog aanwezig te zijn (fig. 2).

Kleine woonhuizen uit de 17e en 18e eeuw, met een asrichting loodrecht op de straat bleken te zijn voorafgegaan door grotere huizen met de lengte-as evenwijdig aan de straat. In deze huizen kon, van oost naar west gaande, een zekere chronologische volgorde vastgesteld worden; de datering liep van het midden van de 14e eeuw tot ca. 1450. De oudere huizen, waarschijnlijk woonhuizen, maten 8 x 5 m (= perceelsbreedte), het jongste, meest westelijke huis, dat waarschijnlijk als bedrijfspand beschouwd moet worden, was aanmerkelijk groter, nl. 16 x 7 m.

Fig. 2.

Foto R.O.B.

Welk bedrijf hierin uitgeoefend werd? In de schriftelijke bronnen is sprake van een „stove” in de Tolbrugstraat, een inrichting, waar de argeloze en minder argeloze middeleeuwse bezoeker zich in warm water kon baden en niet alleen dat. . . , kortweg: het middeleeuwse equivalent van de huidige „massage-instituten”. Alle huizen waren van baksteen opgetrokken; van het oudste, meest oostelijke huis waren de muren echter met natuursteen bekleed; op het erf achter dit huis werden twee opvallende funderingen, waarschijnlijk van broodovens, blootgelegd (fig. 1). De vloerniveaus van de middeleeuwse huizen varieerden van ca. 0,80 m + NAP tot 0,25 m — NAP, d.i. van 2,20 m tot 3,25 m beneden het maaiveld.

De ondergrond: Dordrecht werd uit de grond (en het water) gestampt!

Op een gemiddelde diepte van ruim 3 m beneden het maaiveld bleek zich een naar het westen toe tot de Varkenmarkt doorlopend, 3,50 m à 4 m dik pakket van ophogingslagen te bevinden, bestaande uit lagen van opgebrachte klei, huisvuil en baksteenpuin en, gaande van oost naar west, daterend van ca. 1400 tot 1450. In dit pakket, gestort vanuit de Groenmarkt, in oost-west richting, konden 4 erfscheidingen, overeenkomend met de latere perceelsbegrenzingsen, geconstateerd worden, bestaande uit zware eikehouten schotten, oost-west geplaatst en eindigend op een zeer zware houten beschoeiing, die de vier percelen en de Tolbrugstraat zélf afsloot op ca. 90 m uit de Groenmarkt.

Ook in een vroegere fase, in de 14e, mogelijk zelfs 13e eeuw, heeft men vanuit de Groenmarkt een — naar de rivier toe aflopende — laag klei opgebracht en deze op ± 60 m uit de Groenmarkt eveneens afgesloten door een beschoeiing, aan de binnenzijde versterkt door horizontaal geplaatste balkjes met daarop rijshout. Op het aldus ontstane landhoofd is het oudste huis aan de Tolbrugstraat in de tweede helft van de 14e eeuw gebouwd.

Dergelijke beschoeiingen, bestaande uit zware staanders, waartegen een waterdicht schot met gebreeuwde naden, worden in middeleeuwse teksten „stabboom” genoemd. Het pakket ophogingslagen, haakvormig omsloten door de tweede stabboom, verstevigd en in percelen gedeeld door de houten schotten, kan men beschouwen als een patroon van uitgebouwde landhoofden vanuit de achtererven der huizen langs de Groenmarkt, het water in. Het oostelijke gedeelte van de Tolbrugstraat liep tot aan de tweede stabboom door en zette zich vervolgens als een steiger over het water voort.

Tegen het midden van de 15e eeuw was ook aan de waterzijde van de tweede stabboom („buitendijks”) het niveau door ophoging (waarschijnlijk een gevolg van het storten van materiaal én aanslibbing) op nagenoeg hetzelfde peil gekomen als binnen de stabboom, zodat — ter plaats van de steiger — de Tolbrugstraat verlengd kon worden en de bebouwing na enige tijd over de stabboom kon heenkruipen.

De mysterieuze staander-ligger constructies:

Voordat door het storten van grond binnen de stabboom en tussen de lengteschotten de landhoofden werden gevormd, waren in een vroeger stadium in de ter plaatse aanwezige rivier houtconstructies aangelegd, bestaande uit in tamelijk regelmatige patronen gelegde paren van zachthouten liggers, waartussen zware eikehouten staanders geslagen waren. Door middel van een verticaal in de staanders aangebrachte rechthoekige pen-gat verbinding, waarbij de pen op de aan weerszijden van de staander aangebrachte balken rustte, werd een stevige dragende constructie verkregen (fig. 3). De uitgestrektheid van deze staander-ligger

Fig. 3.

Foto R.O.B.

constructies bleek overeen te komen met de ligging van de (latere) landhoofden. Omtrent de functie ervan bestaat nog geen zekerheid: Draagconstructies voor houten platformen boven het water, staketten ter bescherming tegen onbevoegd meren van schepen of constructies, dienend tot regulering van de aanslibbing?

Onder de ophogingslagen bleek zich op 3,50 m — NAP, d.i. 6,50 à 7 m beneden het maaiveld, een één tot 1,50 m dikke kleilaag te bevinden, in het laatst van de 13e eeuw in een zoet milieu afgezet op het oorspronkelijke en gedeeltelijk — door een overstroming? — weggeslagen veen, waarvan de top zich thans op 5 m — NAP, d.i. 8 m beneden het maaiveld bevindt. Diatomeeën-onderzoek kan ons te zijner tijd nader gegevens omtrent de aard van dit zoete milieu verschaffen. De rivier (arm?), die deze kleilaag heeft afgezet, heeft zich tot aan de Varkenmarkt uitgestrekt.

Vondsten:

Uit de tijdens de eerste ophogingsfase opgebrachte kleilaag kwam, naar het stadsgebied toe, enig 12e eeuws aardewerk tevoorschijn: Pingsdorf, Paffrath, Andenne, Kogelpot, en vroeg 13e eeuws Siegburg steengoed.

Vooraf uit het pakket ophogingslagen werden vele vondsten geborgen:

Keramiek: Opvallend veel Siegburg steengoed, verder import uit de Maasvallei, fragmenten van Spaanse majolica uit Maniz en Zuid-Franse majolica uit het einde van de 14e eeuw.

Leerwerk: Schoenen, bovenbladen van trippen (houten sandalen met leren bovenwerk), messcheden, een zestal met snij- en stempelwerk rijk versierde bladen van zgn. huwelijkschoenen; op een hiervan de uit het hart gegrepen en in het leer gesneden verzuchting Minne doet mi dolen . . . Het lijkt erop, dat de drager van de schoen bij zijn dooltocht in de „stove” aan de Tolbrugstraat beland is en daar, misschien zelfs letterlijk, in de goot is geschopt.

Metalen voorwerpen: Vele metalen speldjes en insignes, o.m. een compleet pelgrimsinsigne aan een ketting, waarop een gekroonde Maria met kind (fig. 4); verder messen, scharen enz.

B e s l u i t :

Zo heeft het Dordtse stadskernonderzoek al heel wat verwachte én onverwachte gegevens en feiten aan het licht gebracht en daarmee ons inzicht in de middeleeuwse stadsgeschiedenis in niet geringe mate „verdiept”, zelfs tot 8 m beneden het maaiveld! Dat daarbij niet slechts vragen zijn beantwoord, maar tevens nieuwe vragen zijn opgeworpen, is alleen maar verheugend: Men mag daaruit de conclusie trekken, dat de middeleeuwse archeologie een volwassen wetenschap begint te worden.

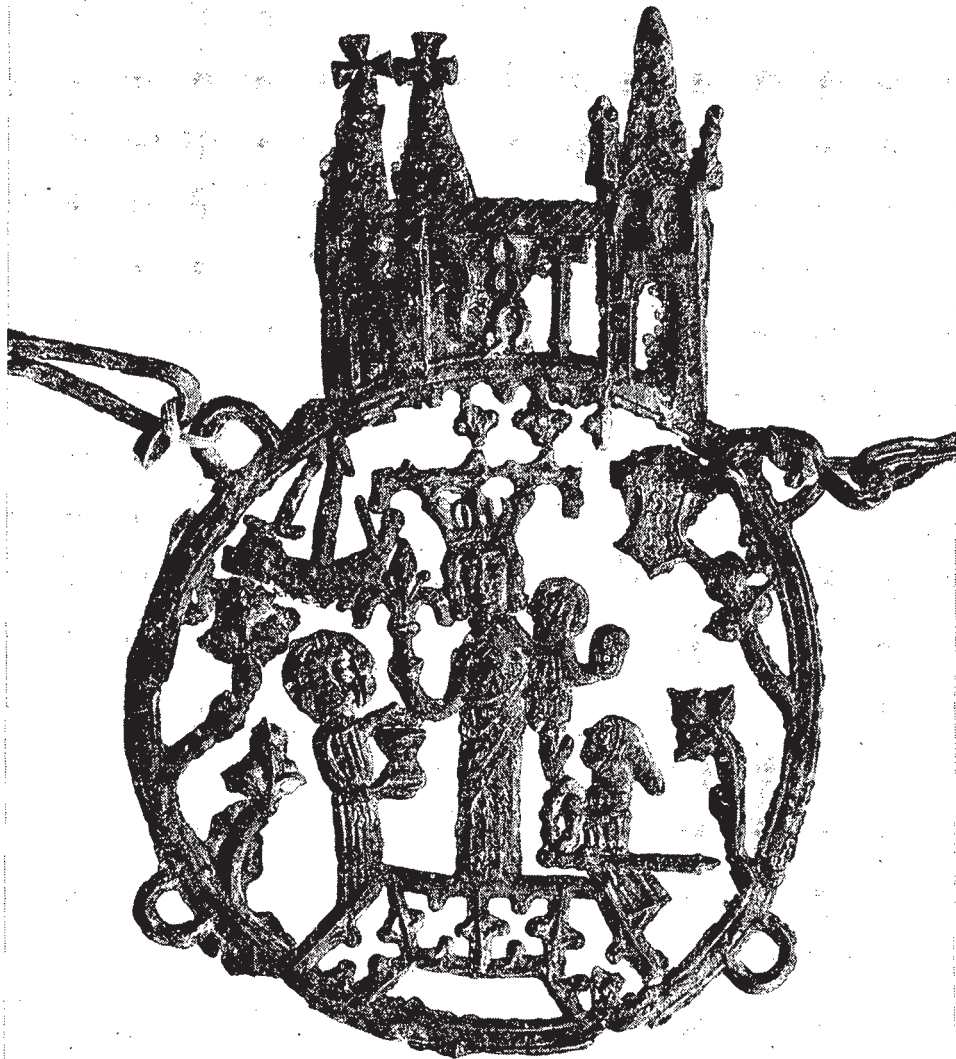

Fig. 4.

Foto R.O.B.

Nieuwe vragen:

Wij weten nu, dat $\pm$ 1400 de Poortzijde zeer ondiep was ($\pm$ 90 m uit de Groenmarkt) en dat zij eindigde in een stevige beschoeiing, die haar van het water afsloot. Maar in 1409 ging men, een eind westelijk, de Nieuwe Haven aanleggen, aan de buitenzijde van een dan reeds bestaande ommuring. Hoe is dit mogelijk?

In de 14e eeuw was het bebouwde gedeelte van de Poortzijde 60 m diep en dat ter hoogte van het veronderstelde bestuurlijke centrum van een zeer welvarende, machtige stad. M $\acute{o}$ et men ter plaatse wel de oudste kern zoeken?

Voorlopig hoopt men het onderzoek ter plaatse en elders in de Dordtse binnenstad te kunnen voortzetten en daarbij steeds verder door te dringen tot de „kern” van de zaak: Het oudste Dordrecht. Van het grootste belang is daarbij, dat men door nader onderzoek ter hoogte van de Groenmarkt en tussen de Varkenmarkt en de Nieuwe Haven een verklaring vindt voor de hierboven gesignaleerde tegenstrijdigheden.

Over enkele jaren is het dan misschien mogelijk, antwoord te geven op de vragen, die men zich aan het begin van het onderzoek gesteld heeft:

Hoe oud is Dordrecht?

Waar moet men de oudste kern zoeken?

Hoe heeft de middeleeuwse stad zich ontwikkeld?

Geraadpleegde literatuur:

Alberts, W. Jappe: De middeleeuwse stad. 1965. (Fibula-reeks; 6).

Altena, H. H. van Regteren (ed.): Stadskernonderzoek in Amsterdam. 1966.

Beyerman, J. J.: De historische schoonheid van Dordrecht. 1943. (Heemschutserie; dl. 24).

Duizend jaar bouwen in Nederland: Dl. 1: De bouwkunst van de middeleeuwen. 1948.

Hierin:

S. J. Fockema Andrea. Stad en dorp.

Nieuwsbulletin K.N.O.B.; Archeologisch nieuws; 1969, 3e afl., maart, p. 39—40; 1970, 5/ afl., mei/juni, p. 51—53.

Rotterdam papers: a contribution to medieval archaeology; uitgeg. o. red. van J. G. N. Renaud: teksten van lezingen, gehouden tijdens het symposium voor „middeleeuwse archeologie in oude binnensteden” te Rotterdam, Schiedam en Delft van 21 t/m 24 maart 1966.

Hierin o.m.:

C. J. du Ry. Introduction à l'exposition dans le musée historique.

H. H. van Regteren Altena. Town-centre research in Amsterdam.

J. C. Visser. In search of the lines of development of Dutch towns.

Stedelijke autonomie: De, in het graafschap Holland gedurende de middeleeuwen. 1969. (Holland: regionaal-historisch tijdschrift; jrg. 1, 1969, nr. 4/5).

Hierin o.m.:

Th. E. Jansma. Dordrecht autonoom...maar gebonden.